

BEŞİR AĞA CAMİİ

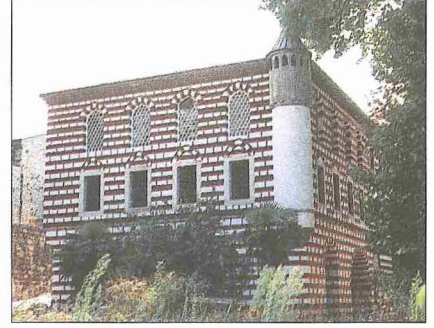
Topkapı Sarayı'nın ikinci avlusunda
XVIII. yüzyılda yapılmış
cami.

Topkapı Sarayı olarak tanınan Sarây-ı Cedîd-i Âmir'e'nin ikinci avlusunun sol tarafında, Meyit Kapısı'nın hemen yanında, Raht hazinesi ve Zülüflü Baltacılar Koğuşu ile sınırlanan avlunun üçüncü kenarında ve Baltacılar Koğuşu'nun karşısında bulunmaktadır. Mimari üslubu XVIII. yüzyılda yaptırıldığını gösterir. Üzerinde kim tarafından, hangi tarihte inşa edildiğini gösteren bir kitâbe olmamakla beraber, Sultan. III. Ahmed devriyle I. Mahmud zamanında 1717-1746 yılları arasında Dârüssaâde ağası olan Hacı Beşir Ağa tarafından yaptırıldığı tahmin edilmektedir. Her ne kadar onun hemen arkasından aynı makama getirilen ve 1165'te (1751) idam edilen hâfız ve hattat Beşir Ağa da hatıra gelmekte ise de birincisinin pek çok hayır eserinin kurucusu olduğu düşünülerek bu caminin de onun tarafından yaptırıldığı genellikle kabul edilen bir görüştür. Tahsin Öz, bu caminin Has Ahur (İstabl-ı Hâs) 1733'te Yakalı Baltacılar Koğuşu haline getirildiğinde onlara mahsus olarak yaptırılmış olabileceğini yazmaktadır. Abdurrahman Şeref Bey'in bildirdiğine göre caminin içindeki levhalar bizzat Sultan Abdülmecid'in hattı ile yazılmıştı. Osmanlı devrinin sonlarında bakımsız bırakılarak harap olan Beşir Ağa Camii 1940-1944 yıllarındaki tamirde kurtarılarak ihya edilmiştir.

Beşir Ağa Camii yüksek bir bodrum üstünde fevkanî olarak yapılmıştır. Üç bölüm halinde olan bodrumun bir bölümü dikdörtgen planlı bir oda, ortadaki eyvan biçiminde dışarı açılan tonozlu bir mekân, üçüncüsü ise esas camiye çıkışı sağlayan merdiven bölümüdür. Dört cephesinde de iki sıra pencereler olan cami dikdörtgen planlı olup merdiven çıkışında bir son cemaat yeri mekânı, içinde de asma kat halinde bir mahfil vardır.

Dış duvarlardan bodrum katı taş ve tuğladan yapılmış, tuğla hatıllar, XVIII. yüzyıl mimarisinde çok görülen biçimde zencerek biçiminde derzlenmiştir. 1940-1944 yılları tamirinde üst katın dış yüzleri sıvanarak kırmızı badana ile boyanmıştır. Aslında bu cephelerin de tezyinatlı derzli olduğuna ihtimal verilebilir. Camiin üç sıra kirpi saçağı ve kurşun örtülü çatısı vardır. İçerideki ahşap çatalı tavan ise son tamirde yapılmıştır. Yuvarlak kemerli olan bütün pencerelerden üst sıradakiler tamirde sivri kemerli olarak yenilenmiştir. Abdurrahman Şeref Bey'in "kelime-i şehâdet" yazılı olduğunu ve caminin ilk yapılarından kaldığını söylediği mihrap üstündeki renkli camlı yuvarlak alçı pencere son tamirde korunmuştur. Üst sıra pencerelerdeki alçı çerçeveli renkli pencereler ise (revzenler) hep yenidir.

Beşir Ağa Camii'nin tamamen barok üslupta zengin işlemeli mermer bir mihrabı vardır. Mimarisi bakımından başka küçük ibadet yerlerinden farklı olan bu caminin dikkate değer bir minaresi bulunmamaktadır. Caminin kuzey tarafındaki

Beşir Ağa Camii - Topkapı Sarayı / İstanbul

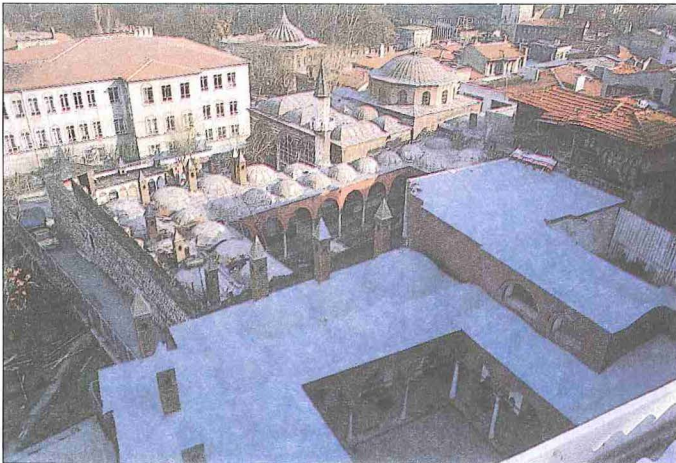
köşesinde cumba şeklinde, taştan dört kademeli bir konsolun üstüne oturtulan tuğla gövdenin yukarı ucunda taştan bir şerefe bulunur. Gövdeyi aşmayan bu kapalı şerefede ses, barok kemerli bir dizi küçük pencereden yayılıyordu. Caminin bitişiğinde evvelce küçük bir hamam vardı. Kalıntıları 1940-1944'te kaldırılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

F. Davis, *The Palace of Topkapı in Istanbul*, New York 1970, s. 46, 199; Sedat Hakkı Eldem — Feridun Akozan, *Topkapı Sarayı: Bir Mimari Araştırma*, İstanbul 1982, s. 17, lv. 62; Semavi Eyice, *Topkapı Sarayı*, İstanbul 1985, s. 13; a.mlf., "İstanbul Minareleri", *Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri*, I, İstanbul 1963, s. 78, rs. 140; Abdurrahman Şeref, "Topkapı Sarây-ı Humayûnu", *TOEM*, I/6 (1326), s. 339; Tahsin Öz, "Topkapı Sarayı Müzesi Onarımları", *Güzel Sanatlar Dergisi*, VI, Ankara 1949, s. 26, 28, rs. 27-30.

SEMÂVİ EYİCE

Beşir Ağa
Külliyesi -
Cağaloğlu /
İstanbul

BEŞİR AĞA KÜLLİYESİ

Dârüssaâde ağası
Hacı Beşir Ağa tarafından
yaptırılan külliye.

İstanbul'da Soğukçeşme semtinde, eski Bâbüali şimdiki vilâyet makamının yakınında bulunmaktadır.

Cami, kütüphane, sebil, tekke, sıbyan mektebi ve medreseden ibaret olan bu küçük külliye Hacı Beşir Ağa tarafından hayatının son yıllarında 1157-1158'de (1744-1745) yaptırılmıştır. Rahmî adında bir şairin yazdığı tarih kitâbelerinde 1157 ve 1158 tarihlerinin görölmesi, kül-

liyenin inşasının en azından iki yıl sürmüş olduğunu gösterir. Külliye'nin aynı tarihte düzenlenmiş vakfiyesi şimdi Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Lâle Devri ile başlayan ve Sultan I. Mahmud'un saltanatı yıllarında Türk mimarisine hâkim olan Batı'nın barok üslubu burada tesirini göstererek ilk uygulamalarından birini vermiştir.

Hüseyin Ayvansarayî, Ağa Camii adıyla kaydettiği bu külliye'nin kapısı üstündeki kitâbenin tam metnini de verir. Kitâbedeki "Yeniden bu ibâdetgâh-ı pâki eyledi ihyâ" mısraı, Beşir Ağa'nın külliyesini daha eski bir cami veya mescidin yerinde yaptırmış olduğunu gösterir gibidir. Cami ve hatta belki de külliye'nin tamamı Sultan II. Mahmud tarafından herhalde 1826-1839 yılları arasında tamir ettirilmiştir. Harim kapısı üzerindeki manzum kitâbede yer alan, "Muvaffak oldu Han Mahmud sâni şimdi tecdîdine" mısraı bunu belirtmekte, fakat bu tamirin tarihi verilmemektedir. 1950'li yıllarda tekke binası bir yangın geçirmişse de Vakıflar İdaresi tarafından tamir ettirilmiştir. 1986'da caminin avlu kısmı tamamen değiştirilerek burada külliye'nin düzenine ve mimarisine çok aykırı düşen bir yer altı şadırvanı ile helâlar yaptırılmıştır.

Beşir Ağa Camii muntazam taş ve tuğla dizileri halinde inşa edilmiş olup fevkanîdir. Pencereci bir duvarın sınırladığı avlunun nihayetinde taş pâyelere daya-

Beşir Ağa Camii'nin kitâbesi

nan sivri kemerli son cemaat yeri cephesi bulunur. Çok değişik ve pek nâdir görülen bir düzenleme ile bu son cemaat yeri oldukça derin yapılmıştır. İlk kısım, daha içeride olan diğerinden iki sütuna binen kemerlerle ayrılmıştır. İlk kısım aynalı tonozlarla örtülü, dikdörtgen planlı üç bölüm halindedir. İkinci yani iç kısım ise klasik tipte, ortadaki bir kubbe ile yanlardakilerse çapraz tonozların örttüğü yine üç bölümden oluşmuştur. Son cemaat yerinin yan cephesi medrese avlusundan demir şebekeli üç kemerle ayrılmıştır.

Çok kısa olan taş minare camiden ayrı olarak yapılmıştır. Gövdesi, şerefesi ve petek kısımları sekiz köşelidir. Caminin harimi ise kare planlı olup bu mekânı örten kubbeye köşe pandantifleriyle geçilmiştir. Kubbe çokgen biçimde yüksek bir kasnağa sahip olup bunun her cephesinde bulunan bir pencere ana mekânı aydınlatır. Caminin mihrabı sanat değerine sahip olmadığı gibi günümüzde çirkin biçimde kalem işi boyalarla güya tezyin edilmiştir. Ahşap minber de çok sade ve gösterişsizdir. Ahşap kadınlar mahfeli ise daha zarif bir görünüme sahiptir. Caminin iç satırlarını süsleyen kalem işi nakışlar da geç devrin zevksiz örnekleridir. Aslında herhalde kütüphanedekine benzer barok üslupta çok güzel süslemeler vardı. Külliye meyilli bir arazi üzerinde kurulduğundan cami yüksekte kalmıştır. Altındaki boşlukta dükkânlar bulunur. Köşede ise külliye'nin barok üslubunu en mükemmel şekilde aksettiren sebil yer alır.

Beşir Ağa Sebili mermerden yapılmış olup üstünde kurşun kaplı bir kubbe ile geniş ahşap bir saçak bulunur. Genellikle sebillerde pencerelerin dışarı kavisli olmasına karşılık burada tam tersine pencereler içeri kavislidir. Beş pencereyi mermer sütunlar ayırır. Bunların aralarında dökme demirden şebekeler vardır. Beşir Ağa Sebili, İstanbul sebilleri arasında barok üslubun ilk uygulan-

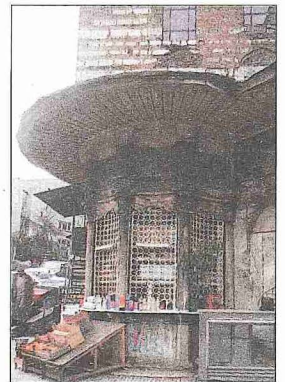
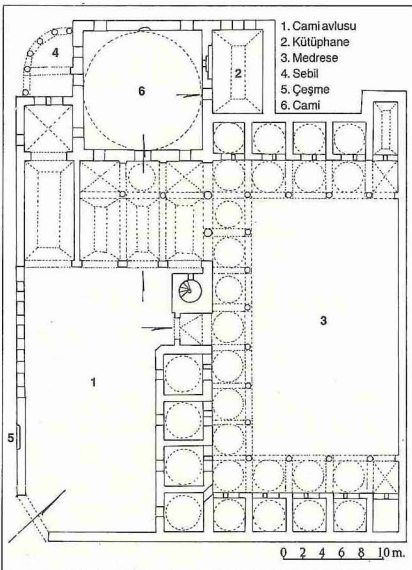
dığı ve değişik biçimde bir örnek olarak sanat tarihi bakımından özel bir yere sahiptir. Sebilin pencerelerinin üst kısımlarındaki satırlarda Rahmî mahlaslı şairin beş kıtadan meydana gelmiş uzun manzum tarihi işlenmiştir. Ayrıca sebilin yanında kitâbeli, mermer bir de çeşme bulunur.

Külliye'nin medresesi avlunun sağında bulunur. Bu da cami gibi taş ve tuğladan karma teknikte yapılmış bir bina-
dır. Rahmî mahlaslı şairin düzenlediği tarih kitâbesinde inşa tarihi 1157 (1744) olarak gösterilir. Faal olduğu devirde on iki hücre olduğu kayıtlıdır. Bunlardan ikisi sonradan ilâve edilmiş "muhtes" barakalardır. 1330 Ağustosundaki (1915) kayıta tamire ve tâdilâta ihtiyaç olduğu belirtilmiştir. Medrese mimari bakımından camiye çok değişik bir biçimde yapıştırılmıştır. Dört hücreli cami avlusu tarafından. Medresenin revaklı avlusuna ise minarenin yanındaki geçitten girilir. Revaklar, caminin son cemaat yerinden araları demir şebekeli, yüksek kemerlerle ayrılmıştır. Böylece son cemaat yerinden medrese iç avlusunu görmek mümkündür. Medresenin gusülhânesi ve helâsı da vardır.

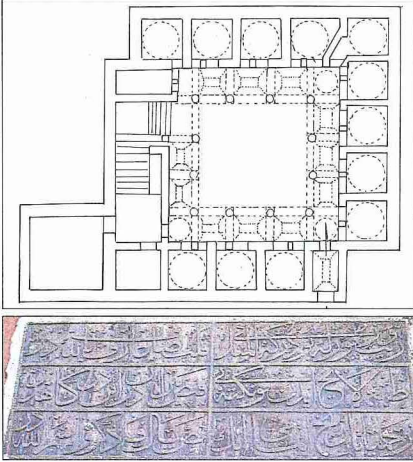
Caminin sol tarafında, avludan, üzeri aynalı tonozla örtülü dikdörtgen biçiminde iki son cemaat yeri boyunca uzanan bir mekândan çapraz tonozlu kare bir odaya geçilir. İki tarafında ikişer pencere ile aydınlanan bu mekânın ne olduğu bilinmez. Ancak Hüseyin Ayvansarayî'nin zikrettiği hünkâr mahfiline geçit veren kasr-ı hümayun olması bir ihtimal olarak düşünülebilir.

Büyük bir kitap meraklısı olan Hacı Beşir Ağa Eyüp'teki dârülhadisinde, Medine ve Zîstovî'de yaptırdığı medreselerinde birer de kütüphane vakfettiği gibi bu külliyesinde de ayrı bir kütüphane yaptırmıştır. Külliye'de kütüphane caminin sağ tarafına bitişik olarak yer alır.

Beşir Ağa Külliyesi'nin planı (Süleyman Aslan'dan)

Beşir Ağa Sebili

Beşir Ağa Tekkesi'nin kitâbesi ve planı (Süleyman Aslan'dan)

Bu üzeri aynalı tonozla örtülü dikdörtgen biçiminde bir mekân olup içeriye sadece camiden geçilerek girilmektedir. Sahip olduğu kitaplar Süleymaniye Kütüphanesi'ne nakledildikten sonra bakımsız bırakılarak harap bir hale gelen kütüphanenin esasında duvar ve bilhassa tonozunun çok zengin şekilde barok üslûpta kabartma (malakârî) süsleme ile bezenildiği görülmektedir. Tavanın göbek kısmındaki orta süslemeden sonra tonozun yan duvar bitimine kadar inen satırları barok çerçevesi oval (beyzî) madalyonlarla kaplanmıştır. Böylece klasik Türk sanatına bütünü ile yabancı, fakat çok zengin bir süslemenin varlığı dikkati çeker. Aslında caminin içinin de aynı teknik ve aynı üslûpta süslemesi olduğuna ihtimal verilebilir. Kütüphanenin başka yerde görülmeyen bir özelliği de içeride barok kemerli bir nişin dip duvarında açılmış olan oval penceredir. Caminin minberinin yanındaki duvarda bulunan bu pencerenin barok üslûpta, alt kısmı koparılmış demirden güzel bir parmaklığı vardır.

Beşir Ağa Zâviyesi veya tekkesi başlı başına ayrı bir bina olarak kitâbesine göre 1158'de (1745) yapılmıştır. Külliye'nin diğer binaları ile arasında dar bir aralık vardır. Tekke derviş hücreleri, mut-fak, yemekhane, selâmlık ve tevhidhâ-neden meydana gelmiş ve bütün bu bölümler bir medrese gibi revaklı bir avlu etrafında toplanmıştır. Güney tarafında, geçen yüzyılın ortalarında daha eski bir yapının yerinde inşa edildiği anlaşılan ayrıca üç katlı ahşap harem bölümü

bulunur. Kare biçimli revaklı avlunun etrafında sıralanan kubbeli derviş hücrelerinden başka avlunun bir tarafında tekkenin diğer bölümleri iki kat halinde yer alır. Nakşibendî tarikatı tarafından kullanılan tekkede 1885-1886 yıllarında sadece, ikisi erkek üçü kadın olmak üzere beş kişinin yaşadığı bilindiğine göre artık burası hemen hemen terk edilmekte idi. Tekkeler kapatıldıktan sonra bakımsız kalan ve fakirlere barınak olan Beşir Ağa Tekkesi restore edildikten sonra bir süre Folklor Derneği tarafından kullanılmıştır; şimdi ise Batı Trakya Dayanışma Merkezi'dir.

Hüseyin Ayvansarâyî külliye de sıbyan mektebi bulunduğunu bildirir. Görünürde böyle bir mekân tesbit edilememektedir. Caminin sol tarafında bulunan ve ne olduğu anlaşılmayan mekânın esasında sıbyan mektebi olabileceği düşünülürse de cami harimine bitişik sıbyan mektebi olması da makul bir çözüm değildir. Bu durum karşısında mektebin külliye'den ayrı olarak fakat yakınında inşa edilmiş olduğu ihtimali hatıra gelmektedir. Zaten sıbyan mektebinin esasının Sultan II. Bayezid'in kızlarından Aynışah Sultan tarafından vakfedildiği, hatta kabrinin de mektebin hazîresinde olduğu yine Ayvansarâyî tarafından bildirilmiştir. Sıbyan mektebi Hacı Beşir Ağa tarafından herhalde yeniden yapılmış ve kendi külliyesinin evkafına bağlanmıştır. 1923-1928 yılları arasında hazırlandığı tahmin edilen sıbyan mekteplerine dair bir listede, "Bâbiâli caddesinde... elyevm Evkaf'ça Müsevîr'e îcar edilmektedir" denildiğine göre o sıralarda henüz mevcuttu. Turgut Kut, Muallim Cevdet Bey'in listesinde de yer alan bu mektebin Tomruk Dairesi karşısında olduğunu söyler.

Hacı Beşir Ağa ile hemen onun arkasından Dârüssaâde ağası olan hattat Beşir Ağa genellikle birbirine karıştırılır. Külliye'nin avlu duvarının dış yüzündeki sivri kemerli gösterişsiz çeşme kitâbesi de ketebe imzasından anlaşıldığına göre Hattat Beşir Ağa tarafından yazılmıştır.

Beşir Ağa Külliyesi, Türk sanatında Batı tesirleriyle ortaya çıkan yeni sanat akımının ilk eserlerinden olan değerli bir yapı topluluğudur. Burada ayrıca nâdir rastlanır bir özellik olarak cami, medrese ve tekkenin bir kitle halinde birleştirildiği görülür.

BİBLİYOGRAFYA :

Ayvansarâyî, *Hadîkatü'l-cevâmî*, I, 48-50; İz-zet Kumbaracılar, *İstanbul Sebilleri*, İstanbul 1938, s. 39; İ. Hilmi Tanışık, *İstanbul Çeşmeleri*, İstanbul 1943, s. 172, 178; Doğan Kuban, *Türk Barok Mimarisi Hakkında Bir Deneme*, İstanbul 1945, s. 106; Semavi Eyice, *İstanbul, Petit guide à travers les monuments byzantins et Turcs*, İstanbul 1955, s. 21; a.mlf., "İstanbul Minareleri", *Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri*, I, İstanbul 1963, s. 70, rs. 114-115; a.mlf., "İstanbul'da Sultan I. Mahmud Çeşmesi", *JTS* (Orhan Şaik Gökyay Armağanı), VI (1984), s. 120-121, rs. 23; Özgönül Aksoy, *Osmanlı Devri İstanbul Sıbyan Mektepleri*, İstanbul 1968, s. 71; *Eminönü Camileri* (haz. Mehmet Doğru), İstanbul 1987, s. 75-77; Erünsal, *Türk Kütüphaneleri Tarihi II*, s. 85-87; M. Baha Tanman, *İstanbul Tekkelerinin Mimari ve Süsleme Özellikleri Tipoloji Denemeleri* (doktora tezi, 1990), İÜ Ktp., 19364-19367, II/1, s. 82-86; Mübahat Kütükoğlu, "1869'da Faal İstanbul Medreseleri", *TED*, VII-VIII (1977), s. 47; a.mlf., "Dârü'l-Hilâfeti'l-Âliyye Medresesi ve Kuruluşu Arefesinde İstanbul Medreseleri", *İTED*, VII (1978), s. 40-41; Turgut Kut, "İstanbul Sıbyan Mektepleriyle İlgili Bir Vesika", *JTS*, II (1978), s. 59, 69.

SEMAYİ EYİCE

BEŞİR AĞA KÜTÜPHANESİ

Dârüssaâde ağası

Hacı Beşir Ağa tarafından

İstanbul Cağaloğlu'ndaki külliyesinde
1745 yılında kurulan kütüphane.

Beşir Ağa'nın kurduğu kütüphaneler arasında en zengin koleksiyona sahip olanıdır. Kütüphane odası caminin bitişiğinde olup kapısı camiye açılmaktadır. Receb 1158 (Ağustos 1745) tarihli vakfiyesine göre bu kütüphanede dört hâfız-ı kütüb ve bir mücellit görev yapmaktaydı. Üçüncü hâfız-ı kütüb ayrıca kütüphanenin kapıcılığıyla da görevlendirilmişti.

Kütüphane, kuruluşundan bir süre sonra tesbit edilemeyen bir tarihte, hâfız-ı

Beşir Ağa Camii ile bitişiğindeki kütüphane - Cağaloğlu / İstanbul

